

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal
ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710
Haziran / June 2020, 14: 141-170

Hıristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci

The Sacralization Process of Jerusalem in Christianity

Muhammed GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Assistant Professor, Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of History of Religions
Kırıkkale, Turkey
muhammedgungor.tr@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1228-0869

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 1 Aralık / December 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 2 Mart / March 2019

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 14 **Sayfa / Pages:** 141-170

Atıf / Cite as: Güngör, Muhammed. "Hıristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci [The Sacralization Process of Jerusalem in Christianity]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 14 (June 2020): 141-170.

<https://doi.org/10.18498/amailad.653690>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/amailad>.

The Sacralization Process of Jerusalem in Christianity

Abstract

A place considered sacred by the followers of any religion is actually no different from other places in terms of being a space. However, a space considered sacred in time is at the center of a society's religious life, as well as it is a place where gives direction and new meaning to human life. The most beautiful example of this is the city of Jerusalem. In Christianity, Jerusalem is considered a sacred city as in Judaism and Islam. However, Jerusalem became holy for Christians centuries after the death of Jesus Christ. Because, due to the difference in interpretation there is ambiguity about whether Jerusalem was holy in the early days of Christianity. Therefore, the holiness of Jerusalem cannot be mentioned in the early periods of Christian history. On the other hand, many centuries after the crucifixion of Jesus Christ, there were discussions among the Christian clergy about the sanctity of Jerusalem. In spite of all objections, Jerusalem regained its sanctity for Christians over time. The fact that the historical events that took effect in shaping the Christian faith in this city, the Church of the Holy Sepulcher built on the tomb of Jesus Christ, and the adoption of Jerusalem as one of the pilgrimage centers by Christians were effective in Jerusalem's gaining sanctity.

Summary

The places considered sacred are actually no different from other places in terms of being a place. However, the coming about of an important religious event in one place makes it different from other places and sanctifies it. These places are thought to be closer to God than other places. In this context, Jerusalem draws attention because it is considered sacred by Judaism, Christianity and Islam. Under the holiness attributed to this city lies the fact that God, the only sacred being according to these religions, gives a special value to this town compared to other parts of the world. On the other hand, considering the history of Christianity, it is seen that the attitudes of Christians towards Jerusalem are not same. Accordingly, it can be said that there are two main views in the history of Christianity, one defending that Jerusalem is not theologically sacred and the other one defending that it is sacred.

According to the view that claimed that Jerusalem was not sacred to Christians, Jesus took a negative attitude towards Jerusalem. Accordingly, Jesus hinted that Jerusalem had lost its blessing. It is stated that this negative opinion of Jesus about Jerusalem became clearer in Paul's letters. In addition, Eusebius stated that the importance attributed to Jerusalem in the Old Testament did not

continue after the New Testament. According to him, the importance of Jerusalem has ceased.

In 70 AD, the destruction of Solomon's Temple and Jerusalem was understood as that these places were no longer important for Christians. According to this, nowhere else in the world is considered sacred to Christians than any other place. Only the existence and holiness of Jesus were believed. The importance and holiness of Jesus has replaced the importance and holiness of space.

On the other hand, the negative perception of the sanctity of Jerusalem in the early periods of Christianity began to change as a result of the travels of Constantine's mother Helena to Jerusalem and its surroundings in 326 AD after Constantine had accepted Christianity. Especially the construction of the Church of the Holy Sepulcher changed this perception deeply. Thus, opinions that suggest the opposite of the above negative views about the holiness of Jerusalem have taken their place in the Christian literature.

Cyril emphasized that the divine importance attributed to Jerusalem was a historical phenomenon, but it was not definitely final. He pointed out that important events related to Jesus Christ and the Holy Spirit occurred in this city. On the other hand, Cyril argued that the term "Holy City" mentioned in Matthew has been the very city of Jerusalem. In this sense, he expressed that Jerusalem, in a theological context, has been special to God and is truly a "holy city". Cyril claimed that Jerusalem should be given a natural advantage. Throughout the Middle Ages, Jerusalem was considered as the true homeland of all Christians.

Despite all the opposition, Jerusalem regained its sanctity over time. As a matter of fact, although the Church adopted the understanding of Heavenly Jerusalem in the Kingdom of God, it also claimed today's Jerusalem in Palestine. Because the Church believed that the value given to Jerusalem would provide political benefits and it has been effective in its development and strengthening being a religious institution.

From the point of view of Christians, the holiness and importance of Jerusalem, which is so important, is based on three interrelated main reasons. Firstly, important events in Jesus' life occurred in this city. Secondly, the Church of the Holy Sepulcher, which is considered the holiest shrine for Christians, was built here. Thirdly, Jerusalem has become one of the important pilgrimage centres in Christianity.

First of all, it should be noted that the importance of Jerusalem for Christians comes from the fact that it hosted the great events of the New Testament. Jerusalem is a place where important events are effective in the formation of

Christian thought, from the childhood of Jesus to his death, even from his resurrection to the sky. In the acceptance of a city as a sacred, important events that occur in the period when a religion began to emerge are effective. When it comes to Christianity, it is seen that very important religious events took place in Jerusalem.

The Holy Sepulcher, on which the Church of the Holy Sepulcher was built, is the name of the grave where Jesus was buried after his death and is located in Jerusalem. The Church of the Holy Sepulcher was built after the visit of Constantine's mother Helena to Jerusalem. After the construction of the Church of the Holy Sepulcher, Christians gave importance to rituals here.

The New Testament did not include any responsibility for the pilgrimage, as the Old Testament and the Qur'an ordered. Therefore, there was no pilgrimage in Christian life in the first period. However, over time, the Sacred Places were considered especially sacred to Christians because of Jesus' passage over these lands. These lands contain signs that "God is in the body". Naturally, the Holy Land serves to remind God that was once believed to be walking on earth. As a result, the places where Jesus' life was passed were considered sacred for Christians and became one of the important pilgrimage centers. Christian pilgrims, especially in the Byzantine period, showed great respect to the lands of their beliefs. Although many church fathers tried to discourage in the early periods, Christian pilgrims visited Jerusalem in particular. However, this negative attitude changed greatly with the fourth century. As a result of that, Christian pilgrims from all over the world have visited temples that are considered sacred, and especially those newly discovered and believed to be related to Jesus.

Keywords: History of Religions, Jerusalem, Christianity, Jesus Christ, the Church of the Holy Sepulcher.

Hıristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci

Öz

Herhangi bir dinin müntesiplerince kutsal kabul edilen bir yerin aslında mekân olma açısından diğer yerlerden farkı yoktur. Ancak, sonradan kutsal addedilen bir mekân, bir toplumun dinî hayatının merkezinde yer alan, insan hayatına yön veren ve anlam kazandıran bir özelliğe de sahip olmaktadır. Bunun en güzel örneği Kudüs şehridir. Kudüs Yahudilikte ve İslam'da olduğu gibi Hıristiyanlıkta da kutsal kabul edilen bir şehirdir. Ancak Kudüs'ün Hıristiyanlar için kutsallık kazanması İsa Mesih'in ölümünden asırlar sonra gerçekleşmiştir. Zira yorum farklılığından ötürü Kudüs'ün Hıristiyanlığın ilk

dönemlerinde kutsal olup olmadığı hususunda belirsizlik bulunmaktadır. Bu nedenle Hıristiyan tarihinin ilk dönemlerinde Kudüs'ün kutsallığından bahsedilemez. Hatta Kudüs'ün kutsallığı hususunda, İsa Mesih'in çarmıha gerilmesinden asırlar sonra Hıristiyan din adamları arasında tartışmalar da yaşanmıştır. Kudüs, bütün karşı çıkmalara rağmen Hıristiyanlar için kutsallığını zamanla tekrar kazanmıştır. Kudüs'ün kutsallığını kazanmasında Hıristiyan inancının şekillenmesinde etkili olan tarihi olayların bu şehirde gerçekleşmesi, İsa Mesih'in mezarı üzerine inşa edilen Kutsal Kabir Kilisesi'nin bu şehirde bulunması ve Hıristiyanların Kudüs'ü hac merkezlerinden biri olarak benimsemeleri etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Kudüs, Hıristiyanlık, İsa Mesih, Kutsal Kabir Kilisesi.

Giriş

Dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin aslında mekân olma açısından diğer yerlerden farkı bulunmamaktadır. Ancak bir yerde dinî önemi haiz bir olayın meydana gelmesi,¹ ulûhiyetin tecelli etmesi yahut buranın dinî bir şahsiyetle bağlantısı o mekânı diğer yerlerden farklı kılmakta, kutsallaştırmaktadır.² Bu yerlerin tanrıya diğer yerlerden daha yakın olduğu düşünülmektedir.³ Bu bağlamda kutsal yerler tanrısal âlemlerle dünyevi âlemin kesiştiği, tanrı ile insanın bir nevi buluştuğu ve kişinin kendisini tanrının huzurunda hissettiği yerler olarak dikkat çekmektedir.⁴

Kutsal yerler, bir toplumun dinî hayatının merkezinde yer almasının yanı sıra insan hayatına yön veren ve anlam kazandıran mekânlardır. Dinî inancı ne olursa olsun kutsal yerlere duyulan ihtiyaç insanın tabiatında yer almaktadır.⁵ Nitekim insanoğlunun "kutsal bir

¹ Joel P. Brereton, "Sacred Place", *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones (Detroit vd.: Thomson Gale, 2. Basım, 2005), 12/7979.

² Ömer Faruk Harman, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/382.

³ Karen Armstrong, "Sacred Space: The Holiness of Islamic Jerusalem", *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 1/1 (1997), 6.

⁴ Ali Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2002), 98.

⁵ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 98.

yer olmaksızın yaşayamayacağı" düşünülmektedir.⁶ Mircea Eliade (ö. 1986) kendisine atfedilen bu düşünceyi *Cennet Özlemi* olarak nitelendirmektedir. Buna göre insanoğlu çaba sarf etmeksizin her zaman dünyanın, hakikatin ve kutsalın kalbinde olmayı istemektedir. İnsanlık halini doğal yollarla aşıp kutsal bir duruma kavuşmayı arzulamaktadır.⁷

İnanan insanın dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri manevi dünyasıdır. Dinî inanç ve değerlerden meydana gelen manevi dünyanın merkezinde mabetler yahut dinî merkezler yani başlıca ibadet ve/veya ziyaret yerleri bulunmaktadır.⁸ Bu ziyaret yerlerinden biri de herhangi bir yerin sonradan kutsal olabileceğinin canlı bir örneği olan Kudüs şehridir.⁹ Kudüs "üç ilahi din" olarak nitelendirilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam tarafından kutsal kabul edilmesiyle dikkat çekmektedir. Kudüs'e atfedilen kutsallığın altında yine bu dinlere göre yegâne kutsal varlık olan Tanrı'nın dünyanın diğer yerlerine göre bu beldeye ayrı bir değer vermesi yatmaktadır.¹⁰

Kudüs, tarihi binlerce yıl öncesine dayanan bir şehirdir. Bu uzun dönem içinde çeşitli dillerde farklı isimlerle anılmıştır. Neredeyse bu isimlerin hepsi Kudüs şehrinin kutsallığını vurgulamaktadır. Örneğin bu şehre Yahudi literatüründe "Yeruşalayim" denilmektedir. Yahudi düşünür Saadia Gaon'a (ö. 942) göre bu isim "Barış Evi" yahut "Barış Yurdu" anlamlarına gelmektedir. Müslümanlarca verilen Kudüs ismi de "bereket, mübarek olmak" gibi bir anlam taşımaktadır.¹¹ Peygamberler ve Yahudi şairler de Kudüs'e saygı ve hayranlık ifade eden isimler vermişlerdir. Bunlar arasında "Tanrı'nın Şehri",¹² "Kutsal Şehir",¹³

⁶ Michael Prior, "Christian Perspectives on Jerusalem", *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 3/1 (1999), 6.

⁷ Mircea Eliade, *Patterns in Comparative in Religion*, çev. Rosemary Sheed (London, New York: Sheedand Ward Inc., 1958), 383.

⁸ Ahmet Güç, "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları I* (Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 1998), 351.

⁹ Reuven Firestone, "Jerusalem: Jerusalem in Judaism, Christianity, and Islam", *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones (Detroit, New York, San Francisco vd.: Thomson Gale, 2. Basım, 2005), 7/4838.

¹⁰ Güç, "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı", 351.

¹¹ Harman, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/323-324.

¹² Mezmurlar 46/4.

¹³ Nehemya 11/18.

“Adalet Şehri”,¹⁴ “Sadık Şehir”, “Doğruluk Şehri”,¹⁵ “Barış Şehri”, “Güzel Şehir” gibi isimler yer almaktadır.¹⁶ Muhtemelen bunlardan en dikkat çeken “Tanrı’nın Şehri” ismidir.

Daha önce belirtildiği gibi Kudüs, Hıristiyanlık açısından bakıldığında Yahudilik ve İslam’da olduğu gibi kutsal kabul edilen bir şehirdir. Bununla birlikte, Türkiye’de Yahudilik ve İslam açısından Kudüs’ü ele alan bilimsel çalışmalar kaleme alınmışken¹⁷ Hıristiyanlıkta Kudüs’ün kutsallığını müstakil olarak araştıran bilimsel çalışmaların olmadığı görülmüştür. Bu şehrin üç ilahi din için kutsal olduğunu ele alan birkaç çalışmada ise Kudüs’ün Hıristiyanlar için kutsal olduğundan kısaca bahsedilmiş, bu kutsallığının mahiyeti ve nasıl ortaya çıktığı ise yeterince zikredilmemiştir.¹⁸ Bu çalışma ise Yahudiler ve Müslümanlar açısından kutsal olan Kudüs’ün Hıristiyanlar açısından kutsallaşma sürecini ve nihayetinde kutsallığını irdeleyerek bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamıştır.

¹⁴ Yeremya 31/23.

¹⁵ Yeşaya 1/26.

¹⁶ Samuel Abramsky - Shimon Gibson, “Jerusalem, History, Name”, *Encyclopedia Judaica*, ed. Fred Skolnik (Detroit vd.: Thomson Gale, Keter Publishing House, 2. Basım, 2007), 11/143. Kudüs’ün aldığı isimler için bk. Muammer Gül, “Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2001), 305-312.

¹⁷ Yahudilikte Kudüs konusu için bk. Eldar Hasanoğlu, “Tanah’a Göre Kudüs’ün Kutsallaşma Süreci”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/24 (2015), 125-148; Fuat Aydın, “Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs”, *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 37 (2018), 109-125. İslam’da Kudüs konusu için bk. Rabia Mert, “İslam Geleneği Açısından Kudüs”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2017), 257-272; Aşır Örenç, “Kudüs ve Mescid-i Aksa’nın Faziletine Dair Hadisler ve Yorumu”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 11/22 (2016), 133-150; İsmail Altun, “Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksâ”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (2017), 153-169; Ömer Faruk Harman, “İslamiyet ve Kudüs”, *Milel ve Nihal: Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 16/1 (2019), 10-30.

¹⁸ Bk. Arzu Cebe, “Semavi Dinlerin Oluşturulduğu Kültürlerde Kudüs ve Kutsallık Kavramı”, *Türk - İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13 (2017), 370-384; Mehmet Aydın, “Kudüs: Barış İsteyen Bir Şehrin Dinî Arka Planı”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 12/24 (2017), 9-17; Orhan Koloğlu, “Üç Dinin Kutsal Kenti Kudüs”, *Popüler Tarih* 5 (2000), 56-65; Süleyman Özmen, “Dinî ve Hukuki Perspektife Göre Geçmişten Günümüze Kudüs’ün Önemi”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2018), 42-61.

a. Hıristiyanlıkta Kudüs'ün Kutsallığı ile İlgili Tartışma

Pek çok dinî metinde görüldüğü gibi, Yeni Ahit'te de bir mekânın kutsallığını ifade eden cümleler bulunmaktadır. Matta'da Kudüs'ten "Kutsal Kent"¹⁹ olarak bahsedilmektedir. Ancak kimi araştırmacılara göre bu isim alışlagelmiş bir tanım olup Hıristiyanlar için özel bir önem ifade etmemektedir.²⁰ Başka bir görüşe göre bu ifade cennete işaret etmektedir.²¹ Bu ve buna benzer nedenlerden ötürü Hıristiyanların Kudüs'e karşı tutumlarının karışık olduğu belirtilmektedir.²² Buna göre biri Kudüs'ün teolojik açıdan kutsal olmadığını, diğeri kutsal olduğunu savunan olmak üzere Hıristiyanlık tarihinde başlıca iki görüşün ortaya çıktığı söylenebilir.

Kudüs'ün Hıristiyanlar için kutsal olmadığını ileri süren görüşe göre İsa Kudüs'e karşı olumsuz bir tavır takınmıştır. Aksini iddia edenler olsa da,²³ bu görüşe göre, örneğin, İsa Samiri bir kadınla konuşurken şu sözleriyle Kudüs'ün kutsiyetini kaybettiğini ima etmiştir:²⁴ "Kadın, bana inan, öyle bir saat geliyor ki, Baba'ya ne bu dağda, ne de Yeruşalim'de [Kudüs] tapınacaksınız... Ama içtenlikle tapınanların Baba'ya ruhta ve gerçekte tapınacakları saat geliyor. İşte o

¹⁹ Matta 27/53. Ayrıca bk. Vahiy 11/2.

²⁰ Robert L. Wilken, "Early Christian Chiasm, Jewish Messianism and the Idea of the Holy Land", *The Harvard Theological Review* 79/1-3 (1986), 299.

²¹ Peter Walker, "Jerusalem in the Early Christian Centuries", *Jerusalem Past and Present in the Purposes of God*, ed. P. W. L. Walker (Cambridge: Tyndale House, 1992), 86.

²² Wilken, "Early Christian Chiasm, Jewish Messianism and the Idea of the Holy Land", 299; Daniel Rossing, "Jerusalem", *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*, ed. Edward Kessler - Neil Wenborn (USA: Cambridge University Press, 2005), 226.

²³ Kimi Hıristiyan müelliflere göre İsa, Kudüs hakkında geleneksel Yahudi düşüncesinden farklı düşünmemiştir. Başka bir ifadeyle İsa'ya göre Kudüs, kutsal bir şehirdir ve merkezi bir önemi vardır (bk. E. P. Sanders, "Jerusalem and its Temple in Early Christian Thought and Practice", *Jerusalem Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Lee I. Levine (Continuum, New York: The Continuum Publishing Company, 1999), 90-93). Ayrıca Petrus ile Yuhanna'nın (bk. Elçilerin İşleri 3/1) yanı sıra Pavlus'un (bk. Elçilerin İşleri 21/25-26) Mabet'e gitmeleri delil gösterilerek, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde dahi, Kudüs'ün Hıristiyanlar için kutsallığını koruduğu düşünülebilir (Bk. Pierre Maraval, "The Earliest Phase of Christian Pilgrimage in the Near East (before the 7th Century)", *Dumbarton Oaks Papers* 56 (2002), 64).

²⁴ Bk. Maraval, "The Earliest Phase of Christian Pilgrimage in the Near East (before the 7th Century)", 64; Colin Morris, *The Sepulchre of Christ and the Medieval West* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2005), 14.

saat şimdidir. Baba da kendisine böyle tapınanları arıyor. Tanrı ruhtur, O'na tapınanlar da ruhta ve gerçekte tapınmalıdırlar".²⁵ İsa'nın Kudüs'e dair bu olumsuz görüntüsünün Pavlus'un mektuplarında²⁶ daha da açık hale geldiği belirtilmiştir.²⁷ Pavlus'a göre de (Galatyalılar 4/21-27) bütün Hıristiyanların gerçek evi, "Yeryüzündeki Kudüs" değil "Semavi Kudüs"tür.²⁸ Başka bir ifadeyle Pavlus, İsa'nın çarmıha gerilerek acılar içinde can verdiği Filistin'deki Kudüs'ü değil, Tanrı Krallığı'ndaki mesihî ve eskatolojik Semavî Kudüs'ü²⁹ kutsal göstermektedir.³⁰

²⁵ Yuhanna 4/21-24.

²⁶ İbranilere 13/12-14.

²⁷ Baki Adam, "Kutsal Mekân", *Dinler Tarihi*, ed. Ahmet Hikmet Eroğlu (b.y.: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2013), 196.

²⁸ Rossing, "Jerusalem", 226; Morris, *The Sepulchre of Christ and the Medieval West*, 13-14. Pavlus'un burada ifade edilen düşüncesinin aksine onun Kudüs'e olumlu baktığını ifade eden görüş için bk. Sanders, "Jerusalem and its Temple in Early Christian Thought and Practice", 93-100.

²⁹ Semavi Kudüs'ün benimsenmesindeki teolojik gerekçe şu şekilde izah edilmektedir: İsa'nın ölümü, yeniden dirilmesi ve göğe yükselmesiyle birlikte dünyevi Kudüs insanın teolojik açıdan kurtuluş tarihindeki geçerliliğini yitirmiştir. Tanrı şekinasını bu şehirden uzaklaştırmış (Matta 23/38), havarilere ise bu şehirden uzak durmaları söylenmiştir (Luka 21/21-22). Bu ifadeler Kilise tarafından eskatolojik göç olarak yorumlanmıştır ki bu da kurtuluşun yeni bir dönemi olarak anlaşılmıştır. Yeni Ahit'te, Kudüs eski ahidin sembolü olarak hizmet eden bir şehir olarak görüldüğü gibi aynı zamanda yeni ahidin gerçekleştiği mekân olarak da telakki edilmiştir. Bu bağlamda Yeni Ahit, dünyevi Kudüs'ü yok ederken bunun yerine Semavi Kudüs'ü benimsemiştir (Bianca Kühnel, *From the Earthly to the Heavenly Jerusalem* (Germany: Herder, 1987), 55). Semavi Kudüs'ün nasıl bir yer olduğunu anlatan Yeni Ahit, bu şehrin süslü bir gelin gibi Tanrı'nın yanından ineceğini, böylece gözlerden bütün yaşların silinip ıstırap, yas ve ölümün olmayacağını bildirmektedir. Ayrıca büyük kapıları ve yüksek surları olan Semavi Kudüs'ün ölçülerini detaylı bir şekilde vermekte, bu şehrin değerli taşlarla bezendiğini, şehirde tapınağın olmadığını "çünkü Her Şeye Gücü Yeten Rab Tanrı ve Kuzu, kentin tapınağı" olduğu ifade etmektedir. Bunlara ilaveten şehir tasvir edilirken şunlara değinilmektedir: "Aydınlanmak için kentin güneş ya da aya gereksinimi yoktur. Çünkü Tanrı'nın görkemi onu aydınlatıyor. Kuzu da onun çırasıdır. Uluslar kentin ışığında yürüyecekler. Dünya kralları servetlerini oraya getirecekler. Kentin kapıları gündüz hiç kapanmayacak, orada gece olmayacak. Ulusların görkemi ve zenginliği oraya taşınacak. Oraya murdar hiçbir şey, iğrenç ve aldatıcı işler yapan hiç kimse asla girmeyecek; yalnız adları Kuzu'nun yaşam kitabında yazılı olanlar girecek." (Vahiy 21/1-27).

³⁰ Adam, "Kutsal Mekân", 197.

Döneminin en büyük Hıristiyan bilgini ve tarihçisi kabul edilen Filistin piskoposu Eusebius (ö. 371), Eski Ahit'te Kudüs'e atfedilen ehemmiyetin ³¹ Yeni Ahit'ten sonra kesinlikle devam etmediğini belirtmiştir. Ona göre Tanrı'nın amaçları doğrultusunda Eski Ahit'te yüce bir mevki edinen Kudüs'ün önemi artık sona ermiştir.³² Dolayısıyla Kudüs'ün, ancak tarih açısından değerlendirildiğinde büyük önem arz edeceği belirtilirken teolojik açıdan o dönemde olduğu gibi gelecekte de hiçbir öneminin olmadığı ifade edilmiştir.³³

Burada şu sorunun sorulması gerekmektedir: Yahudilikte kutsal kabul edilen Kudüs, nasıl bir algı değişikliği sonucunda Hıristiyanlar için artık kutsiyetini kaybetmiştir? Bu soruya şu şekilde cevap verilmektedir: Yahudi dinî hayatında büyük önemi haiz dört yer vardır. Bunlar genelden özele doğru şunlardır: *Filistin toprakları*, *Kudüs*, *Süleyman Mabedi* ve Süleyman Mabedi'nin içinde bulunan *Kutsallar Kutsalı* denilen bölümdür.³⁴ Hıristiyan inancına göre, İsa'nın gelmesiyle birlikte bu mekânlar dinî önemini kaybetmiş, bunların yerini bir şekilde İsa Mesih almıştır. Özelden genele doğru giderek anlatmak gerekirse İsa Mesih öldüğü anda Kutsallar Kutsalı'nın önünde bulunan perde yukarıdan aşağıya yırtılmıştır.³⁵ Böylece Tanrı ile insanoğlu arasındaki yol İsa Mesih'te açılırken Kutsallar Kutsalı da Kilise için önemini artık kaybetmiştir.³⁶

Yahudilikteki ikinci önemli mekân Süleyman Mabedi'dir. Hıristiyan zihninde artık hiçbir anlamı olmayan bu Mabet, İsa'nın daha önce söylediği gibi MS 70 yılında yerle bir edilmiştir. Mabet'in yerini ise

³¹ "Eğer seni unutursam, ey Kudüs! Sağ elim hünerini unutsun. Eğer seni anmazsam, eğer Kudüs'ü baş sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın" (Mezmurlar 137/5-6). Ayrıca bk. Levililer 25/23; Yeremya 16/18. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Gordon McConville, "Jerusalem in the Old Testament", *Jerusalem Past and Present in the Purposes of God*, ed. P. W. L. Walker (Cambridge: Tyndale House, 1992), 20-51.

³² Eusebius, *Proof of the Gospel* (Demonstratio Evangelica), 6/18. Ayrıca bk. Walker, "Jerusalem in the Early Christian Centuries", 83-84. Ayrıca bk. Eusebius, *Theophania*, 4/19-20; Eusebius, *Proof of the Gospel* (Demonstratio Evangelica), 6/18.

³³ Bk. Walker, "Jerusalem in the Early Christian Centuries", 84.

³⁴ Naim Ateek, "Jerusalem in Islam and For Palestinian Christians", *Jerusalem Past and Present in the Purposes of God*, ed. P. W. L. Walker (Cambridge: Tyndale House, 1992), 137.

³⁵ Bk. Markos 15/38.

³⁶ Ateek, "Jerusalem in Islam and For Palestinian Christians", 137.

İsa'nın kendi bedeni almıştır. Yuhanna'da bu durum şöyle anlatılmıştır: "Bu tapınağı yıkın, üç günde onu yeniden kuracağım. Yahudi yetkililer 'Bu tapınak kırk altı yılda yapıldı, sen onu üç günde mi kuracaksın?' dediler. Ama İsa'nın sözünü ettiği tapınak kendi bedeniydi."³⁷

Süleyman Mabedi gibi Kudüs de MS 70 yılında Romanlılar tarafından yıkılmıştır. İsa'nın öngördüğü bu olaya Luka'da şöyle temas edilmiştir:

İsa Yerusolim'e [Kudüs] yaklaşp kenti görünce ağladı. 'Keşke sen de esenliğe giden yolu bilseydin' dedi. 'Ama bu şimdilik senin gözlerinden gizlendi. Senin için öyle günler gelecek ki, düşmanların seni setlerle çevirecek, kuşatıp her yandan sıkıştıracaklar. Seni de, bağrındaki çocukları da yere çalacaklar. Sende taş üstünde taş bırakmayacaklar. Çünkü Tanrı'nın senin yardımına geldiği zamanı fark etmedin'.³⁸

Kutsallar Kutsalı, Süleyman Mabedi ve Kudüs'ün yerle bir edilmesi bu mekânların Hıristiyanlar için artık bir öneminin kalmadığı şeklinde anlaşılmıştır. Bu anlayış, doğal olarak Filistin topraklarının da önemini yitirmesine sebep olmuştur. Buna göre Hıristiyanlar için dünyanın hiçbir yeri artık diğer yerlerden daha kutsal addedilmemiştir. Sadece İsa'nın mevcudiyetine ve kutsallığına inanılmıştır. Yeni Ahit'in mesajları Filistin'in, Kudüs'ün ve Süleyman Mabedi'nin üstünde yer almıştır. Kısaca İsa'nın önemi ve kutsallığı,³⁹ mekânın öneminin ve kutsallığının yerine geçmiştir.⁴⁰ Ayrıca Hıristiyan ibadetlerinin yerine getirilmesi için belli mekânlara da ihtiyaç duyulmamıştır. Zira İsa ibadetlerin "ruhta ve gerçekte"⁴¹ olması gerektiğini söylemiştir. Hıristiyan düşüncesine göre Tanrı mekândan münezzehtir,

³⁷ Yuhanna 2/19-21; Ateek, "Jerusalem in Islam and For Palestinian Christians", 137.

³⁸ Luka 19/41-44. Ayrıca bk. Luka 21/20.

³⁹ Yeni Ahit, kutsallığı mükemmellikle eşdeğer görmektedir. Yücelikte en zirvede yer alan Tanrı'nın oğlu kabul edilen İsa, yüceliğin ve kutsallığın kaynağı olarak görülmektedir. İsa bu konumunu Tanrı'nın onu kutsayıp "Tanrı'nın kutsalı" (Markos 1/24) olmasından almaktadır. Nitekim İsa'nın ölüm acısını tadararak yücelik ve onur tacı giydiğine inanılmaktadır (İbraniler 2/9). Aynı şekilde İsa'yı kutsal yapan etkenlerin başında onun "Yeni Bir Antlaşmanın Aracısı" olması gelmektedir. Böylelikle o, yeni kutsal görevler üstlenmiştir. Bunlara ilaveten gerek Eski Ahit'in bazı hükümlerini geçersiz kılması gerekse bazı yenilikler getirmesi de onun kutsallığını ifade etmesi açısından önemli görülmüştür (İbraniler 8/6; 9/15) (Bk. Cihat Şeker, "Hıristiyanlıkta Yahudiliğe Tepki Olarak Gelişen Kutsallık Anlayışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2016), 46 vd.).

⁴⁰ Ateek, "Jerusalem in Islam and For Palestinian Christians", 138.

⁴¹ Yuhanna 4/24.

görünemeyendir, yeryüzünü ve gökyüzünü doldurandır; doğal olarak bir Hıristiyan ona her yerde ibadet edebilir ve onu her yerde yüceltebilir. Bu anlayış 2. ve 3. asırlarda Hıristiyan dünyasında büyük etki yaratmıştır. Bu dönemlerde ibadet için mabede, sunağa yahut herhangi özel bir yere ihtiyaç olmadığı düşüncesi hâkim olmuştur. “Gerçek mabet, Hıristiyanların bir araya gelmesidir” düşüncesine dikkat çekilmiş, “Kutsal mekânın saf ruh” olduğu belirtilmiştir. Zikredilen bu düşüncelerden ötürü Hıristiyan kaynakları 4. yüzyıla kadar “kutsal mekân” hususuna neredeyse hiç değinmemiştir.⁴²

Öte yandan Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Kudüs'ün kutsallığına yönelik olumsuz algı Roma İmparatoru Konstantin'in Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra, annesi Helena'nın MS 326 yılında İsa'nın yaşadığı yerleri keşfetmek için Kudüs ve çevresine yaptığı seyahatler neticesinde değişmeye başlamıştır. Böylece Kudüs'ün kutsallığı ile ilgili yukarıda belirtilen olumsuz görüşlerin tam zıddını ileri süren görüşler de Hıristiyan literatüründe yerini almıştır. Bu durum Hıristiyanlar arasında tartışmaların yaşanmasına yol açsa da bazı Hıristiyan kilise babaları, dinî duyguyu pekiştireceği inancıyla Kudüs'e ve çevresine yapılan ziyaretleri olumlu karşılamıştır.⁴³

Eusebius'tan çok farklı düşünen dönemin Kudüs piskoposu Aziz Cyril (ö. 444) Kudüs'e atfedilen ilahi önemin geçmişe ait bir olgu olduğunu ancak kesinlikle nihai olmadığını vurgulamıştır.⁴⁴ O, İsa Mesih ve Kutsal Ruh'la ilgili önemli olayların bu şehirde vuku bulmasına dikkat çekmiştir.⁴⁵ Bu tür olayların başka yerde değil de Kudüs'te meydana gelmesinin sadece bir anlama gelebileceği öne sürülmüştür: “Kudüs, eskiden olduğu gibi ve hâlâ Tanrı'nın gözünde önemli bir şehirdir”.⁴⁶ Öte yandan Cyril, Matta'da geçen “Kutsal Kent”⁴⁷ ifadesinin daha önce belirtilen görüşlerden farklı olduğunu dile getirip bu ifadenin “tam da şu anda içinde bulunduğumuz şehir [Kudüs]” olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁸ Bu anlamda Kudüs'ün, teolojik bağlamda,

⁴² Maraval, 64.

⁴³ Adam, “Kutsal Mekân”, 197. Ayrıca bk. D. Baldi, “Jerusalem”, *New Catholic Encyclopedia*, ed. Berard L. Marthaler vd. (USA: Thomson Gale, 2003), 7/769.

⁴⁴ Walker, “Jerusalem in the Early Christian Centuries”, 86.

⁴⁵ Cyril, *Catechetical*, 16/4; 17/13.

⁴⁶ Walker, “Jerusalem in the Early Christian Centuries”, 87.

⁴⁷ Matta 27/53.

⁴⁸ Cyril, *Catechetical*, 14/16.

Tanrı için özel olup gerçekten “kutsal bir şehir” olduğunu dile getirmiştir. Başkalarının iddia ettiği gibi sadece pek çok tarihî olayla bağlantısı nedeniyle kutsal olmadığını belirtmiştir. Sonuç olarak Cyril inanç hayatında, Kilise’de, Kutsal Topraklarda ve aslında tüm dünyada Kudüs’e doğal bir üstünlük verilmesi gerektiğini iddia etmiştir.⁴⁹ Ortaçağ boyunca da Kudüs, bütün Hıristiyanların gerçek vatanı olarak telakki edilmiştir.⁵⁰

Kudüs, bütün karşı çıkmalara rağmen Hıristiyanlar için kutsallığını zamanla tekrar kazanmıştır. Nitekim Kilise de Tanrı Krallığı’ndaki Semavî Kudüs anlayışını benimsemesine rağmen Filistin’deki bugünkü Kudüs’e de sahip çıkmıştır. Çünkü Kilise Kudüs’e verilen değerın siyasi menfaatler sağlayacağına inandığı gibi dinî bir kurum olarak kendisinin gelişmesinde ve güçlenmesinde etkili olduğunu görmüştür.⁵¹

Kilise’nin menfaatleri düşünüldüğünde Hıristiyanlıkta Kudüs’ün kutsallık algısı haçlı seferlerinde de görülmektedir. “Kudüs’ü Kurtarma” sloganıyla başlayan hareketin her ne kadar asıl gerekçesinin farklı olduğu belirtilse de Batı dünyası haçlı seferlerini doğuran asıl etkenin dinî unsurlar olduğu kanaatindedir.⁵² Papa II. Urban (ö. 1099) bu hareketi “kutsal hac” olarak nitelendirmiştir.⁵³ Papa ayrıca haçlı seferlerinin önemine dikkat çekmek için Kudüs’ün dinî açıdan önemini vurgulayan şu cümleleri dile getirmiştir:

“Kudüs, dünyanın göbeğidir. Bütün diğer yerlerden üstün verimli bir topraktır. Zevkin ikinci cenneti gibidir. İnsan ırkının Kurtarıcısı, onu doğumuyla meşhur etmiş, yaşamıyla güzelleştirmiş, acısıyla kutsamış, ölümüyle kurtarmış, defnedilmesiyle mührünü oraya bırakmıştır. Dünyanın merkezine yerleşmiş bu asil şehir şimdi düşmanları tarafından esir düşmüştür. Tanrı’nın varlığını tanımayan bir millet

⁴⁹ Walker, “Jerusalem in the Early Christian Centuries”, 87-88.

⁵⁰ Giles Constable, “Jerusalem and the Sign of the Cross”, *Jerusalem Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Lee I. Levine (Continuum, New York: The Continuum Publishing Company, 1999), 374.

⁵¹ Adam, “Kutsal Mekân”, 197-198.

⁵² Bk. Işın Demirkent, “Haçlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/525; Robert Chazan, “Jerusalem as Christian Symbol during the First Crusade: Jewish Awareness and Response”, *Jerusalem Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Lee I. Levine (Continuum, New York: The Continuum Publishing Company, 1999), 382.

⁵³ Prior, “Christian Perspectives on Jerusalem”, 10.

tarafından putperest uygulamalara köle kılınmıştır. Bu yüzden o, özgür kılınmayı istiyor ve dua ediyor, sizleri de onun yardımına bir an durmaksızın gitmeniz için çağırıyor.”⁵⁴

b. Hıristiyanlar İçin Kudüs'ün Kutsallığı

Hıristiyanlar için Kudüs, Kilise'nin doğduğu yerdir. Ortodoks Hıristiyanlar Kudüs'ü “Bütün Hıristiyan dünyasının Anası” olarak kabul etmiştir. Zira Kutsal Ruh Pentekost günü havarilerin üzerine Kudüs'te inmiş⁵⁵ ve İncil dünyanın dört bir tarafına Kudüs'ten yayılmıştır.⁵⁶ Kudüs, Hıristiyanlar için günahattan kurtuluşun gerçekleştiği esrarlı mekân, yaratılmış dünyanın merkezi, Mesih'in ikinci kez dönüşü⁵⁷ yeridir.⁵⁸ Ayrıca Kudüs'e sadakat, İsa'nın beşeriyetine sadakatin bir ifadesi olarak algılanmaktadır.⁵⁹

Hıristiyanlar açısından bakıldığında böylesine mühim olan Kudüs'ün kutsallığı ve önemi birbiriyle ilişkili başlıca üç sebebe dayanmaktadır. Bunlar İsa'nın hayatındaki önemli olayların bu şehirde vuku bulması, Hıristiyanlar için en kutsal mabet kabul edilen Kutsal Kabir Kilisesi'nin burada inşa edilmiş olması ve Kudüs şehrinin Hıristiyanlıkta önemli hac merkezlerinden biri olmasıdır.

1. İsa'nın Kudüs'te Geçen Hayatı

Bir şehrin kutsal olarak kabul edilmesinde genellikle bir dinin ortaya çıkmaya başladığı dönemde meydana gelen önemli olaylar etkili olmaktadır. Hıristiyanlık söz konusu olduğunda dinî açıdan pek mühim olayların Kudüs'te gerçekleştiği görülmektedir.⁶⁰ Başka bir ifadeyle, Hıristiyanlar için Kudüs kutsal bir yerde bulunması gereken dinî özelliklerin pek çoğuna sahiptir.

Öncelikle şu hususun belirtilmesi gerekir ki Hıristiyanlar için Kudüs'ün önemi, Eski Ahit döneminde üstlendiği tarihî rolden değil

⁵⁴ August C. Krey, *The First Crusade* (Princeton: Princeton University Press, 1921), 31-32.

⁵⁵ Bk. Elçilerin İşleri 2/1-41.

⁵⁶ Nora Kort, “Palestinian Christians in Jerusalem”, *The Ecumenical Review* 64/1 (2012), 38.

⁵⁷ Bk. Elçilerin İşleri 1/11. Ayrıca bk. Mark Daryl Erikson, “Holy Land”, *An Historical Encyclopedia of the Arab-Israeli Conflict*, ed. Bernard Reich (London: Aldwych Press, 1996), 224.

⁵⁸ Ali Erbaş, *Hıristiyan İbadetleri* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2003), 63.

⁵⁹ Paula Fredriksen, “The Holy City in Christian Thought”, *The City of the Great King*, ed. N. Rosovsky (Cambridge, Mass.: y.y., 1996), 85.

⁶⁰ Armstrong, “Sacred Space: The Holiness of Islamic Jerusalem”, 5.

Yeni Ahit'in büyük olaylarına ev sahipliği yapmış olmasından gelmektedir.⁶¹ Kudüs, İsa'nın çocukluğundan ölümüne hatta ölümden dirilip göğe çıkmasına kadar Hıristiyan düşüncesinin oluşmasında etkili olan önemli olayların yaşandığı bir yerdir.⁶²

Kudüs Hıristiyanlar için eşsiz bir şehirdir. Zira Tanrı insanoğlunu kurtarmak için kesin ve dikkate değer bir şekilde eyleme geçerken bu toprakları tercih etmiştir. Bu topraklar Yeni Ahit'in zikrettiği en önemli olaya, "Tanrı'nın, oğlu İsa Mesih'te bedenleşmesine" (Enkarnasyon) şahit olmuştur. Bu enkarnasyon anlayışına dikkat çeken Hıristiyanlar böylesine eşsiz bir olaya şahit olan bir şehrin bundan sonra herhangi bir şehirle kıyaslanarak alelade bir şehirmiş gibi düşünülmemeyeceğini belirtmişlerdir.⁶³ Başka bir ifadeyle Kudüs, "Tanrı'nın kurtarma eylemi"nin gerçekleştiği bir bölgedir. Bu bağlamda Kudüs Hıristiyanlara şunu hatırlatmaktadır: Hıristiyanlık sadece fikirler ve idealler meselesi değildir, bilakis bu din Tanrı'nın Kudüs ve çevresindeki yerlerde tarihe müdahale etmesinden türemiştir. Neticede Kudüs, yeryüzünden gökyüzüne geçme ihtimalinin olduğu bir yer olarak kabul görmüştür. Bu nedenle dindar bir Hıristiyan'ın mümkün olduğunca bu yere yakın olmayı istediği belirtilmiştir.⁶⁴

Kudüs'ün kutsallık kazanmasında etkili olan Hıristiyan inancının şekillenmesindeki bir diğer önemli olay da İsa'nın çarmıha gerilmesidir. Yeni Ahit'te "Böylelikle bütün İsrail halkı şunu kesinlikle bilsin: Tanrı, sizin çarmıha gerdiğiniz İsa'yı hem Rab hem Mesih yapmıştır"⁶⁵ cümlesiyle temas edilen bu olay şüphesiz Hıristiyanlar için Kudüs'ün önemini artıran bir unsurdur.

Kudüs'ün Hıristiyanlar için kutsallık arz etmesindeki önemli olaylardan bir diğeri ise İsa'nın, ölümünden sonra bu şehirde dirilmesidir. Nitekim Hıristiyan itikadının çekirdeğini oluşturan "yeniden dirilme" inancının olmaması, Hıristiyanlık diye bir dinin de olmayacağı anlamına gelmektedir. Yeni Ahit'te bu olaya şu cümlelerle dikkat çekilmiştir: "Tanrı ise, ölüm acılarına son vererek O'nu diriltti.

⁶¹ Peter Walker, "Jerusalem and the Church's Challenge", *Jerusalem Past and Present in the Purposes of God*, ed. P. W. L. Walker (Cambridge: Tyndale House, 1992), 184.

⁶² Armstrong, "Sacred Space: The Holiness of Islamic Jerusalem", 5.

⁶³ Walker, "Jerusalem and the Church's Challenge", 184.

⁶⁴ Prior, "Christian Perspectives on Jerusalem", 5.

⁶⁵ Elçilerin İşleri 2/36.

Çünkü O'nun ölümüne tutsak kalması olanaksızdı.”⁶⁶ Yeniden dirilme, Hıristiyan itikadı açısından hem İsa'nın ilahi kanıtı hem de Tanrı'nın İsa'ya muhalif olan herkese ilahi bir itirazıdır. Başka bir ifadeyle Tanrı, yeniden dirilme olayında tamamen İsa'nın arkasında yer aldığını, onun iddialarını doğruladığını beyan etmiştir.⁶⁷ Neticede bu hadisenin de Kudüs'te meydana gelmesi Hıristiyan algısında Kudüs'ü önemli kılan etkenlerden biri olarak yer almıştır.

2. Kutsal Kabir Kilisesi

Bu Kilise, Osmanlı döneminde *Kamame* adıyla bilinmektedir. Aynı zamanda *Kıyamet* ismiyle de anılan Kutsal Kabir Kilisesi, içerisinde İsa'nın mezarının bulunduğu inanılan, Hıristiyanlar tarafından en kutsal mekânlardan biri kabul edilen kiliseyi ifade etmektedir. Hıristiyan cemaatleri bu kiliseye büyük önem atfetmektedir.⁶⁸ Diğer kiliselerden farklı olan Kutsal Kabir Kilisesi oldukça büyük olup zemin katta mahzenlerin, her katta küçük odaların bulunduğu birkaç kattan müteşekkil bir mabettir.⁶⁹

Kutsal Kabir Kilisesi'nin üzerine inşa edildiği Kutsal Kabir ise İsa'nın ölümünün ardından gömüldüğü mezarın adı olup Kudüs'te bulunmaktadır. Bu mezara Yeni Ahit'in farklı yerlerinde işaret edilmektedir. Buna göre İsa'nın çarmıha gerildiği yerde bir bahçe, bahçenin içinde de henüz kimsenin konulmadığı yeni bir mezar vardı.⁷⁰ Bu mezar kayaya oyulmuştu. İsa'nın cesedi de bu mezara defnedilmişti. Mezarın girişi yuvarlanan büyük bir taş ile kapanmıştı.⁷¹ Şehre yakın olan⁷² mezar, aynı zamanda bir sokağın kenarında yer almaktaydı.⁷³

Mezarın bulunduğu yer Kudüs duvarlarının dışında, Golgota (Kafatası)⁷⁴ denilen yerdeydi.⁷⁵ İsa'nın çarmıha gerildiği Golgota tepesi

⁶⁶ Elçilerin İşleri 2/24.

⁶⁷ Walker, "Jerusalem and the Church's Challenge", 196.

⁶⁸ Ahmet Türkan, "Anahtarını İki Müslüman Ailenin Koruduğu Kilise: Kıyamet Kilisesi", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (2013), 227.

⁶⁹ Sami Kılıç - İhsan Satış, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları", *History Studies* 3/3 (2011), 230.

⁷⁰ Yuhanna 19/41-42.

⁷¹ Matta 27/60; Markos 15/46; Luka 23/53.

⁷² Yuhanna 19/20.

⁷³ Matta 27/39; Markos 15/29.

⁷⁴ Âdem'in kafatasının burada gömülü olduğu düşünüldüğünden bu tepeye "Kafatası" adı verilmiştir (H. F. Fairbanks, *A Visit to Europe and the Holy Land* (New York: The Catholic Publication Society Co., 1888), 133).

Hıristiyanlar için dünyanın tam da merkezidir.⁷⁶ Burası aynı zamanda Âdem'in yaratıldığı ve gömüldüğü yerdir. İsa'nın kanı da çarpmıha gerildiği haçın tam dibinde gömülü olan Âdem'in kafatasının üzerine akmıştır.⁷⁷ Böylece İsa'nın haçtan akan kanının orada yatan ilk insan Âdem'in günahlarını silip yok ettiğine inanılmaktadır.⁷⁸

Bütün Hıristiyanlar için büyük önem arz eden Kutsal Kabir Kilisesi Konstantin'in (306-337) annesi Helena'nın Kudüs'e yaptığı ziyaretten sonra yapılmıştır.⁷⁹ Buna göre kilisenin yapımına 326 yılında başlanmış ve 335 yılında da kilise ibadete açılmıştır.⁸⁰ Öte yandan kutsal yerleri tanımak için Filistin'e giden Helena orada bulunan putperest tapınakları yıktırıştır. Hem Betlehem mağarasının üstüne hem de İsa'yı çarpmıha gerilmiş gösteren figürün üzerine büyük kiliseler yaptırmıştır.⁸¹

Kutsal Kabir Kilisesi'nin yapılmasından sonra Hıristiyanlar burada ayin yapmaya önem vermişlerdir. İlk dönemlerde Hıristiyanlar ayinlerini birlikte yapmışlardır. Ancak 451 yılındaki Kadıköy Konsili'nden sonra Hıristiyan dünyasında yaşanan bölünmeler, etkisini Kutsal Kabir Kilisesi'nde de hissettirmiştir. Tarihin ilerleyen yıllarında kilise Hıristiyan mezhepleri arasında paylaştırılmıştır.⁸² Öyle ki kilise binasının odaları, mahzeni, koridorları, çatısı ve hatta merdiven basamakları dahi paylaşılmıştır.⁸³ Ancak sonraki yıllarda pek çok

⁷⁵ Matta 27/33-34; Markos 15/20; Yuhanna 19/17.

⁷⁶ Cyril, *Catechetical*, 13: 28.

⁷⁷ Eliade, *Patterns in Comparative in Religion*, 375; 379-378.

⁷⁸ Fairbanks, *A Visit to Europe and the Holy Land*, 133.

⁷⁹ C. W. Wilson, *Golgotha and the Holy Sepulchre*, ed. C. M. Watson (London: The Committee of the Palestine Exploration Fund, 1906), 88.

⁸⁰ Jerome Murphy-O'Connor, *The Holy Land* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2008), 50; Hillel Geva, "Jerusalem", *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, ed. Ephraim Stern (Jerusalem: The Israel Exploration Society & Carta, 1993), 2/779. Ayrıca bk. Eusebius, *Life of Constantine*, III, 25-40.

⁸¹ Erbaş, *Hıristiyan İbadetleri*, 62-64.

⁸² Hıristiyan mezheplerden bazıları dönem dönem Kutsal Kabir Kilisesi'nde hâkim konuma gelmiştir. Haçlı seferlerinden sonra bölgenin Müslümanların eline geçmesiyle kilise ve eşyaları mezhepler arasında paylaştırılmıştır. Kutsal Kabir Kilisesi'nde mekânı olan cemaatler ise Katolikler, Rum Ortodokslar, Ermeniler, Süryaniler, Kiptiler ve Habeşlilerdir (Bk. Kılıç - Satış, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları", 227-232).

⁸³ İlker Aytürk, "İsrail'de Hıristiyan Cemaatler: Devlet ve Dinî Azınlık İlişkilerinin Kurumsallaşmasına Bir Bakış", *Ortadoğu Etütleri* 2/2 (2011), 104.

nedenden ötürü farklı mezhepler Kutsal Kabir Kilisesi'nde kendilerine tahsis edilen yerleri beğenmediklerinden diğer mezheplerin hakkını ve sevabını ele geçirmeye çalışmışlardır. Bu durum asırlar boyunca Hıristiyan mezhepleri arasında pek çok tartışmanın yaşanmasına neden olmuştur.⁸⁴ En basit anlaşmazlıklarda dahi farklı mezheplere mensup din adamları arasında taşlı sopalı kavgalar çıkmıştır.⁸⁵ Bu çatışmalar bazen birbirlerine fiziki zarar verebilecek kadar şiddetli olmuştur. Mesela, Henry Maundell (1665-1701) isimindeki İngiliz bir seyyah, Hıristiyan cemaatleri arasında yaşanan kavgaların bazen kilisenin tam da kapısında meydana geldiğini ve bunun yaralanmalara yol açacak kadar ileri gittiğini anlatmıştır. Yine Maundell'in anlattığına göre, bu kavgaların birinde yaralanan bir Hıristiyan kolundaki büyük bir yarayı göstererek bunu güçlü kuvvetli bir Rum papazın yaptığını söylemiş, böylece öfkenin hangi boyutlara vardığını göstermek istemiştir.⁸⁶

Neticede dünya çapındaki bütün kilise binalarının yüzlerinin Kudüs'e dönük olması⁸⁷ ve her kilisedeki sunağın, Hıristiyan cemaatini Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'ne bağladığına inanılması Kudüs'ün Hıristiyanlar için ne kadar kutsal olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁸

3. Kudüs'ün Hıristiyanlıkta Hac Merkezi Oluşu

Kişinin ister kendi ülkesinde isterse başka bir ülkede olsun kutsal bir yere yahut mabede yaptığı seyahate "hac" denilmektedir. Hac ibadetinin amacı ziyaret yeri olarak seçilen yerin bahşedeceğine inanılan maddi, manevi veya ahlaki bazı faydaları elde etmektir. Hac ibadetinin zor ve zahmetli olmasından ötürü kişi çektiği sıkıntılara karşılık bedeni

⁸⁴ Türkan, "Anahtarını İki Müslüman Ailenin Koruduğu Kilise: Kıyamet Kilisesi", 228. Örneğin 19. yüzyılda Katoliklerin kiliseye büyük bir org koymak istemeleri mezhepler arasında yaşanan tartışmalardan birinin sebebi olmuştur (bk. İhsan Satış, "The Catholics and Organ Disagreements in the Church of the Holy Sepulchre", *Journal of History and Future* 2/3 (2016), 50-67).

⁸⁵ Aytürk, "İsrail'de Hristiyan Cemaatler: Devlet ve Dinî Azınlık İlişkilerinin Kurumsallaşmasına Bir Bakış", 104.

⁸⁶ Henry Maundell, "A Journey From Aleppo to Jerusalem", *Early Travels in Palestine*, ed. Thomas Wright (London: George Woodfall and Sons, 1848), 442.

⁸⁷ Ayrıca bk. Ahmet Güç, "Dinlerde Kible Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 6-8.

⁸⁸ Prior, "Christian Perspectives on Jerusalem", 4.

bir rahatsızlığın giderilmesinden ebedi hayatı istemeye kadar her türlü faydayı ümit edebilir.⁸⁹

Yeni Ahit, Eski Ahit'in ve Kur'an'ın emrettiği gibi hac ibadetini zorunlu kılmamıştır. Bu nedenle ilk dönem Hıristiyan hayatında hac ibadeti bulunmamıştır. İlk dönem Hıristiyanlar da ne patriklerin ne peygamberlerin ne de İsa'nın hayatının geçtiği yerlere dinî bir önem atfetmiştir.⁹⁰ Zira İsa, Tanrı'ya ibadetin ne Sion dağında ne de Kudüs'te olacağını, ibadetin ruhta ve gerçekte olacağını söylemiştir.⁹¹ Nitekim Nissalı Gregory (ö. 394) de Hıristiyanlığın mekânla ilgili bir düşüncesinin olmadığını, mekânı değiştirmenin insanı Tanrı'ya daha fazla yaklaştırmadığını bilakis neredede olursa olsun Tanrı'nın ona geleceğini⁹² hatta "içinde yaşamak" için ona geleceğini, onunla birlikte yürüyeceğini⁹³ belirtmiştir. Öte yandan iç dünyasını kötü düşüncelerle dolduran birinin ise ister Golgota tepesinde isterse Zeytin Dağı'nda olsun İsa Mesih'i iç dünyasına almaktan çok uzak olduğunu bildirmiştir.⁹⁴ Bundan ötürü bizatihi hac ibadetinin de bir fayda sağlamadığını dile getirmiştir.⁹⁵ Kudüs'ün de kesinlikle bir "hac merkezi" olmadığına özellikle dikkat çekmiş, Hıristiyanların hac ibadeti niyetiyle bu şehre gelmeleri yerine kendi bölgelerinde bulunan kutsal mekânlara gitmeleri gerektiğini söylemiştir.⁹⁶

Öte yandan Nissalı Gregory, İsa tarafından kutsallaştırılan mekânlarla ilgili ortaya çıkan "elle dokunulabilir maneviyat" düşüncesine de karşı çıkmamıştır. Ona göre Kutsal Yerler, İsa'nın bu toprakların üzerinden geçmesi nedeniyle Hıristiyanlar için özellikle

⁸⁹ T. G. Pinches, "Pilgrimage", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings (New York: Charles Scribner's Sons, 1919), 10/12.

⁹⁰ Wilken, "Early Christian Chiliasm, Jewish Messianism and the Idea of the Holy Land", 299.

⁹¹ Yuhanna 4/22-24.

⁹² Bk. Çıkış 20/24.

⁹³ Bk. Yuhanna 14/23; II. Korintliler 6/16.

⁹⁴ Bk. Gregory of Nyssa, *Letters*, 2/16-17 (Anna M. Silvas, *Gregory of Nyssa: The Letters*, ed. J. Den Boeft vd. (Leiden, Boston: Brill, 2007).

⁹⁵ Gregory of Nyssa, *Letters*, 2/11-12; Walter Besant - E. H. Palmer, *Jerusalem: The City of Herod - Saladin* (London: Chatto & Windus, 1908), 124.

⁹⁶ Brouria Bitton-Ashkelony, "The Attitudes of Church Fathers Towards Pilgrimage to Jerusalem in the Fourth and Fifth Centuries", *Jerusalem: Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Lee I. Levine (Continuum, New York: The Continuum Publishing Company, 1999), 201; Gregory of Nyssa, *Letters*, 2/18.

kutsaldır. O topraklar “Tanrı’nın beden içinde kaldığının” işaretlerini ve “bizatihi Tanrı’nın ayak izlerini” barındırmaktadır. Doğal olarak Kutsal Topraklar, bir zamanlar yeryüzünde yürüdüğüne inanılan Tanrı’yı hatırlatmaya hizmet etmektedir.⁹⁷

Hıristiyanlar arasında ilk iki asırda kutsal mekân anlayışı tam yerleşmemiştir. Zira bu dönemde Hıristiyanlar sürekli takibe uğrayıp baskı görmüştür. Dolayısıyla hac ritüeli daha ortaya çıkmamış ve belirgin kutsal mekânlar da ihdas edilememiştir. Ancak Hıristiyanların İmparator Konstantin (312-337) sayesinde baskıya uğramaktan kurtulmaları ve Hıristiyanlığın tanınmasıyla bazı mekânlara kutsiyet atfedilmeye başlanmıştır.⁹⁸ MS 4. yüzyılda İmparator Konstantin’in annesi Helena, elindeki verilere, özellikle de İncillerde anlatılanlara dayanarak Betlehem (Beytüllahim) ve Kudüs’te İsa’nın yaşamının ve ölümün geçtiği esas yerleri bulmak için Kutsal Topraklara gitmiştir. Bu seyahat neticesinde İsa’nın yaşamıyla alakalı yerlerde kiliseler ve mabetler yapılmaya başlanmıştır.⁹⁹ Helena’nın Kudüs’ü ziyaret etmesi hac mekânları olacak kutsal yerlerin belirlenmesinin ilk işareti olmuştur. Bu bağlamda Helena, Hıristiyan tarihinde ilk Hıristiyan hacı olarak kabul görmüştür.¹⁰⁰

Neticede İsa’nın yaşamının geçtiği yerler Hıristiyanlar açısından kutsal kabul edilmiş ve önemli hac merkezlerinden biri olmuştur. Özellikle Bizans döneminde Hıristiyan hacılar, inançlarının doğduğu topraklara büyük saygı göstermiştir. Her ne kadar ilk dönemlerde, birçok kilise babası tarafından vazgeçirilmeye çalışılsa¹⁰¹ da Hıristiyan hacılar özellikle Kudüs’ü ziyaret etmiştir. Ancak bu olumsuz tavır dördüncü yüzyılla beraber büyük oranda değişmiştir. Dünyanın her yerinden Hıristiyan hacılar kutsal kabul edilen tapınakları ve özellikle

⁹⁷ Gregory of Nyssa, *Letters*, 3/1-3; ayrıca bk. Prior, “Christian Perspectives on Jerusalem”, 6.

⁹⁸ James W. Parkes vd., “Holy Places”, *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik (Detroit vd.: Thomson Gale, Keter Publishing House, 2. Basım, 2007), 9/500; Joan E. Taylor, *Christians and Holy Places* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 307; Şeker, “Hıristiyanlıkta Yahudiliğe Tepki Olarak Gelişen Kutsallık Anlayışı”, 56-57.

⁹⁹ Vida Bajc, “Christian Pilgrimage Groups in Jerusalem: Framing the Experience Through Linear Meta-Narrative”, *Journeys* 7/2 (2006), 102.

¹⁰⁰ Erbaş, *Hıristiyan İbadetleri*, 62-64.

¹⁰¹ Bk. R. J. Zwi Werblowsky, “The Meaning of Jerusalem to Jews, Christians and Muslims”, *Jerusalem in the Mind of the Western World 1800-1948*, ed. Yehoshua Ben-Arieh - Moshe Davis (Connecticut, London: Praeger, 1997), 12.

de yeni keşfedilen ve İsa ile ilişkili olduğuna inanılan yerleri ziyaret etmiştir.¹⁰²

Kudüs'te yapılan Hıristiyan hac ibadeti, Hıristiyan inancına somut bir form kazandıran özel yerlere gitmek şeklindedir. Hıristiyan hacılar sahip oldukları inançlarını canlı kılacak mekânları görmek için Kudüs'e gelmektedir. Kudüs'te bulunan kutsal yerlere gelerek Kitab-ı Mukaddes'teki kutsal anlatıları somutlaştırabilmekte, burada vuku bulan olaylar hakkında fikir sahibi olabilmektedir.¹⁰³ Başka bir ifadeyle bu ziyaretler Hıristiyanların hem dindarlığından hem de bilgi sahibi olmak istemelerinden kaynaklanmıştır. Öte yandan dördüncü yüzyılın başlarında Kudüs'e yapılan ziyaretler o kadar yoğun olmuştur ki dünyanın her yerinden "Hıristiyanların oraya akın ettiği" kaydedilmiştir.¹⁰⁴ Hıristiyanlıktaki hac ibadetinin genel geçerlilik kazanması ise ancak dördüncü yüzyılın sonlarına doğru olmuştur.¹⁰⁵

İsa'nın çocukluğunun geçtiği Nasıra ve vaftiz olduğu Ürdün Nehri/Şeria ırmağı dışında Kudüs'teki bazı mekânlar hac ibadeti bağlamında ziyaret yerleri olarak benimsenmiştir.¹⁰⁶ Bunların en önemlisi Kutsal Kabir Kilisesi'dir. Batılı bir seyyah 1888 yılında kaleme aldığı eserinde Kutsal Kabir Kilisesi'ni gördüğünde hissettiklerini ve orada şahit olduğu bazı manzaraları şöyle anlatmıştır:

"Asırlar boyunca, tarihi bir yerin çevresinde neredeyse zorunlu olarak meydana gelen büyük değişimler, o bölgenin tam da özel bir olayın gerçekleştiği yer olduğunu idrak etmeyi daha da zorlaştırmaktadır. Yine de deliller ikna edici olduğunda şüphe duyan bir insanın [inanmamak için] gerekçesi olamaz.(...) Bu durum Kutsal Kabir Kilisesi'ne ve Golgota tepesine yaklaşıldığında da geçerlidir. Ancak büyük önemi haiz her şey gibi zamanla ve tekrar edilen ziyaretlerle onlar da sizinle beraber büyümektedir. Yine de ilk

¹⁰² Morris, *The Sepulchre of Christ and the Medieval West*, 41; Şeker, "Hıristiyanlıkta Yahudiliğe Tepki Olarak Gelişen Kutsallık Anlayışı", 56. Bu arada, Kudüs'ün İsa'dan sonra defalarca yıkılmasına ve yeniden inşa edilmesine rağmen Hıristiyanlar, asırlar boyunca Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan olayları yansıtabilecek gerekli fiziki düzenlemeleri de yapmıştır (Bajc, "Christian Pilgrimage Groups in Jerusalem: Framing the Experience Through Linear Meta-Narrative", 102).

¹⁰³ Bajc, "Christian Pilgrimage Groups in Jerusalem: Framing the Experience Through Linear Meta-Narrative", 102.

¹⁰⁴ A. L. McMahon, "Holy Sepulchre", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann vd. (New York: The Encyclopedia Press, Inc., 1913), 7/425.

¹⁰⁵ Wilken, "Early Christian Chiliasm, Jewish Messianism and the Idea of the Holy Land", 299.

¹⁰⁶ Şeker, "Hıristiyanlıkta Yahudiliğe Tepki Olarak Gelişen Kutsallık Anlayışı", 57.

ziyarete kimse, zihni dolduran yüce düşünceleri ve kalbi titreten tuhaf duyguları tarif edemez. Burada, hemen önümüzde, İsa Mesih'in çarmıhta öldüğü ve ölümden dirildiği Golgota tepesini kapsayan Kutsal Kabir Kilisesi vardı."¹⁰⁷

Yerli dindar Hıristiyanlar ve dünyanın her yerinden hacılar, aynı anda, şu duayı ederken yere diz çökmüş olarak bulunurlar: "O gün vaki olacak ki, kavimler için bayrak olarak durmakta olan Yesse'nin kökünü milletler arayacak ve onun rahat ettiği yer izzetli olacak".(...) Pek çok insan İsa'nın üzerinde öldüğü haçın bulunduğu kutsal kayayı öpmek için sürekli oraya varır.¹⁰⁸

Hıristiyanlıktaki hac ibadetiyle ilgili zikredilmesi gereken başka bir husus *Via Dolorosa* yani *Çile Yolu*'dur. Çile Yolu, Kudüs'ün Eski Şehir olarak nitelendirilen bölümünde bulunan ve Hıristiyan âleminin pek çoğu için dünyadaki en önemli sokaktır. Daha doğru bir ifadeyle en önemli güzergâhtır. İsa'nın kendi haçını taşıdığı güzergâh olduğu için kutsal görülmektedir. Bu güzergâh son dördü Kutsal Kabir Kilisesi'nin içinde olmak üzere on dört duraktan oluşmaktadır. Bazı Hıristiyan hacılar çile yolunu ahşaptan büyük haçlar taşıyarak katetmektedir. Bu durakların amacı ise Hıristiyan hacıların İsa'nın bir zamanlar yaşadığı acıları ve o ruhani havayı hissetmelerini temin etmektedir.¹⁰⁹

Çile yolundaki on dört güzergâh şu şekildedir:

1. Durak: Praetorium denilen ve İsa'nın yargılanıp mahkûmiyetine karar verilen yerdir.
2. Durak: İsa'nın çarmıhı üzerine aldığı yerdir.
3. Durak: İsa'nın haça gerileceği Golgota tepesine giderken ilk düştüğü yerdir.
4. Durak: İsa'nın annesi Meryem'le karşılaştığı yerdir.
5. Durak: Kireneli Simon'un İsa'nın çarmıhını onun yerine taşıdığı yerdir.
6. Durak: Veronica adlı bir kadının İsa'nın yüzünü sildiği yerdir.
7. Durak: İsa'nın ikinci kez düştüğü yerdir.
8. Durak: Kudüslü kadınların kendi durumuna ağlamaları üzerine İsa'nın onları teselli ettiği yerdir.
9. Durak: İsa'nın üçüncü kez düştüğü yerdir.
10. Durak: İsa'nın elbiselerinin çıkarıldığı yerdir.
11. Durak: İsa'nın çarmıha çivilendiği yerdir.

¹⁰⁷ Fairbanks, *A Visit to Europe and the Holy Land*, 128.

¹⁰⁸ Fairbanks, *A Visit to Europe and the Holy Land*, 131.

¹⁰⁹ Bk. G. Cyprian Alston, "Way of the Cross", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Charles G. Herbermann vd. (New York: The Encyclopedia Press, Inc., 1931), 15/569-571.

12. Durak: Çarmıhın bulunduğu yerdir.
13. Durak: İsa'nın çarmıhtan indirildiği yerdir.
14. Durak: Kutsal Kabir'in olduğu yerdir.¹¹⁰

Öte yandan Hıristiyanlıktaki hac ibadeti, 1900'lü yılların başında dinî hayattan büyük oranda silinmiştir. Bunun, o dönemlerde hac ibadetinin önemini gizlemeye yönelik çalışmaların sonucunda olduğu belirtilmiştir.¹¹¹ 1987 -2008 yılları arasında Kudüs patriği olan Michel Sabbah (d. 1933) da Kudüs'ün de içinde bulunduğu Kutsal Topraklara, özellikle Avrupa'dan sadece birkaç cesur ve dindar Hıristiyan hacının geldiğini söylemiş, sayının bu kadar az olmasını insanların Kutsal Topraklarda yaşanan durumu tehlikeli olarak görmeleriyle açıklamıştır.¹¹² Ayrıca sayının az olmasında İsrail ordusunun aşırı güvenlik önlemleri almasının da etkili olduğu belirtilmiştir.¹¹³ Buna karşın, Papa 16. Benedict (d. 1927) 6 Kasım 2010 tarihinde yaptığı bir konuşmada hac ibadetinin sıradan bir seyahat olmadığını vurgulamış, Kutsal Topraklara hacca gitmenin önemine şöyle dikkat çekmiştir: "Hacca gitmek, aslında, Tanrı'nın kendisini ifşa ettiği, lütfunun belli bir ihtişamla parlayıp inananlar arasında zengin dönüşüm ve kutsallık meyveleri ürettiği yerde Tanrı ile karşılaşmak için kendimizden sıyrılmak anlamına gelir. Her şeyden önce, Hıristiyanlar Kutsal Topraklara, [yani] Rab'bin tutkusu, ölümü ve dirilişi ile alakalı yerlere hacca giderler".¹¹⁴ Kardinal John Patrick Foley (1935-2011) ise 2010 yılında verdiği bir röportajda Hıristiyanların hac ibadeti maksadıyla Kutsal Topraklara gitmelerinin ve İsa'nın varlığı ile kutsiyet kazanan yerleri ziyaret etmelerinin çok önemli olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁵

Öte yandan kutsal yerleri ziyaret eden Hıristiyan hacıların sadece hac ibadetinin "güzel çiçeklerinden akan bal" ile beslenen değil aynı zamanda memleketine polen götürmek zorunda olan arıya benzemesi

¹¹⁰ J. H. Winn Haswell, *An Introduction to the Holy Land* (New York: St. Martin's Press, 1971), 75-76.

¹¹¹ L. D. Agate, "Pilgrimage (Christian)", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings (New York: Charles Scribner's Sons, 1919), 10/18.

¹¹² Jeffery M. Abood (ed.), *Christian Situation in the Holy Land* (Jerusalem: y.y., 2011), 15.

¹¹³ Kort, "Palestinian Christians in Jerusalem", 41.

¹¹⁴ Benedict XVI, *Visit to the Cathedral of Santiago De Compostela Address of the Holy Father Benedict XVI* (6 November 2010).

¹¹⁵ Abood, *Christian Situation in the Holy Land*, 5.

gerektiği vurgulanmıştır. Böylece “yaşamın taze dokunuşlarını” uzak diyarlara götürebilecekleri belirtilmiştir.¹¹⁶

Son olarak Hıristiyan bir rahip Kudüs'ün asla unutulmayacağını vurgulamıştır. Ona göre Kudüs'ün kaderi her zaman Hıristiyan dünyasının ilgisiyle dolup taşacaktır. O her zaman kutsal ruhlar için sevgi tefekkürünün bir objesi olacaktır.¹¹⁷ Hıristiyanlık tarihi uzmanı Robert Louis Wilken (d. 1936) de bir makalesinde bu kutsal şehre duyduğu özlemi şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Pek çok Hıristiyan için Kudüs, teselli ve barışın kutsal şehridir. Bu dünyadaki hayatın dertlerinden sonra güvenli bir sığınaktır. ‘Kuleleri göğe değen Kudüs, sana gelmeyi arzuluyorum, senin parlayan sokakların benim hasret çeken gözlerimi, hayatımı sana doğru cezp etmektedir. O, ruhun huzuru Tanrı’da bulmayı arzularının sembolüdür. Kudüs mutlu evim, sana ne zaman geleceğim, üzüntülerim ne zaman son bulacak, senin sevincini ne zaman göreceğim?’ Yine de Kudüs, bir çölün yamacındaki tepeciklere kurulmuş bir şehirdir. Öyle bir şehir ki, Hıristiyanların yaşadığı ve daha önce asırlar boyunca yaşamış olduğu fakat şimdiki nüfusu büyük çoğunlukla Müslümanlar ve Yahudilerden oluşan bir şehirdir. Bir zamanlar, yedinci yüzyılda Müslümanların Filistin’i işgalinden yıllar önce Kudüs, Hıristiyanlar tarafından idare edilen topraklardaki en önemli şehirdi. Manzarayı beş yüzden fazla kilise ve manastır şekillendirmişti. Binlerce keşiş Judean çölünün mağaralarında yaşamıştı. Kudüs’ün söz ustası piskoposları ve bilgili rahipleri de Bizans dünyasının büyük başkentinde, Boğazdaki Konstantinopolis’de kontrolü ele geçirmişti. [Şimdi ise] Bu Hıristiyan geçmişinden çok az şey kaldı, sadece eski otellerin yıpranmış taşları ve kiliselerin zeminlerini süsleyen parlak çiniler. Öte yandan kavgacı bir şekilde eski kutsal yerleri koruyan Hıristiyanların küçük gizli toplantı yerleri Hıristiyanlığın bu topraktaki uzun tarihinin hatırasını akla getirmektedir.”¹¹⁸

Hıristiyanlarca Kudüs’e atfedilen bu kutsiyet “Hıristiyan dünyası Kudüs’ü kendi ülkeleri, kendi mirası ve duygularının başkenti olarak görmektedir” sözüyle de dillendirilmektedir. Ancak öte yandan, bu özlemin İsa’nın ölümünden asırlar geçmesine rağmen neredeyse hiç

¹¹⁶ Christopher Hollis - Ronald Brownrigg, *Holy Places* (New York, Washington: Frederick A. Praeger, 1969), 77.

¹¹⁷ F. Philpin de Rivières, *Holy Places: Their Sanctity and Authenticity* (London: R. Washbourne, 1874), 104.

¹¹⁸ Wilken, “Early Christian Chiliasm, Jewish Messianism and the Idea of the Holy Land”, 298.

gerçekleşmediği de Hıristiyan din adamları tarafından belirtilmektedir.¹¹⁹

Sonuç

Yahudiler ve Müslümanlar gibi Hıristiyanlar da Kudüs'ü kutsal bir şehir olarak kabul etmektedirler. Ancak Kudüs'ün kutsallığı ne Yeni Ahit'ten ne de ilk dönem Hıristiyanlarından kaynaklanmıştır. Hatta İsa Kudüs'e karşı olumsuz bir tavır takınmıştır. Bu nedenle ilk dönem Hıristiyan tarihinde Kudüs, kutsal olarak addedilmemiştir. Ancak asırlar sonra Hıristiyan âlemindeki teolojik tartışmaların akabinde Kudüs, Hıristiyanlar için kutsallığını kazanmıştır. Bazı tarihî olaylardan yola çıkan kimi kilise babaları Kudüs'ün kutsal bir şehir olduğunu vurgulamıştır. Bu kutsallık genel olarak üç sebebe bağlanmıştır. Birincisi İsa'nın hayatının, Hıristiyanlığı yaymak için gösterdiği faaliyetlerinin ve Hıristiyan teolojisinin oluşmasında etkili olan olayların Kudüs'te gerçekleşmesidir. İkincisi İsa'nın ölümünün ardından asırlar sonra onun kabrinin üzerine inşa edilen Kutsal Kabir Kilisesi'dir. Üçüncüsü ilk iki sebepten ötürü Kudüs'ün, zamanla, Hıristiyanlar açısından en önemli hac merkezi olma özelliğini kazanmasıdır. Sonuç olarak Kudüs, sonradan da olsa Hıristiyanlar için kutsal addedilmiştir. Bundan dolayı tarih içinde Hıristiyanlar Kudüs'e sahip çıkmışlardır. Kudüs'te bulunan kutsal mekânları ellerinde tutmak için mücadele etmişlerdir.

Kaynakça

- Abood, Jeffery M. (ed.). *Christian Situation in the Holy Land*. Jerusalem: y.y., 2011.
- Abramsky, Samuel - Gibson, Shimon. "Jerusalem, History, Name". *Encyclopedia Judaica*. ed. Fred Skolnik. 11/143-144. Detroit vd.: Thomson Gale, Keter Publishing House, 2. Basım, 2007.
- Adam, Baki. "Kutsal Mekân". *Dinler Tarihi*. ed. Ahmet Hikmet Eroğlu. b.y.: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2013.
- Agate, L. D. "Pilgrimage (Christian)". *Encyclopedia of Religion and Ethics*. ed. James Hastings. 10/18-23. New York: Charles Scribner's Sons, 1919.

¹¹⁹ Rivières, *Holy Places: Their Sanctity and Authenticity*, 104.

- Alston, G. Cyprian. "Way of the Cross". *The Catholic Encyclopedia*. ed. Charles G. Herbermann vd.. 15/569-571. New York: The Encyclopedia Press Inc., 1931.
- Altun, İsmail. "Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksâ", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (2017), 153-169.
- Armstrong, Karen. "Sacred Space: The Holiness of Islamic Jerusalem". *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 1/1 (1997), 5-20.
- Ateek, Naim. "Jerusalem in Islam and For Palestinian Christians". *Jerusalem Past and Present in the Purposes of God*. ed. P. W. L. Walker. 125-150. Cambridge: Tyndale House, 1992.
- Aydın, Fuat. "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs". *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 37 (2018), 109-125.
- Aydın, Mehmet. "Kudüs: Barış İsteyen Bir Şehrin Dinî Arka Planı", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 12/24 (2017), 9-17.
- Aytürk, İlker. "İsrail'de Hristiyan Cemaatler: Devlet ve Dinî Azınlık İlişkilerinin Kurumsallaşmasına Bir Bakış". *Ortadoğu Etütleri* 2/2 (2011), 97-116.
- Bajc, Vida. "Christian Pilgrimage Groups in Jerusalem: Framing the Experience Through Linear Meta-Narrative". *Journeys* 7/2 (2006), 101-128.
- Baldi, D. vd.. "Jerusalem". *New Catholic Encyclopedia*. ed. Berard L. Marthaler vd.. 7/760-772. USA: Thomson Gale, 2003.
- Benedict XVI. *Visit to the Cathedral of Santiago De Compostela Address of the Holy Father Benedict XVI*. 6 November 2010.
- Besat, Walter - Palmer, E. H. *Jerusalem: The City of Herod - Saladin*. London: Chatto & Windus, 1908.
- Bitton-Ashkelony, Brouria. "The Attitudes of Church Fathers Towards Pilgrimage to Jerusalem in the Fourth and Fifth Centuries". *Jerusalem: Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity, and Islam*. ed. Lee I. Levine. Continuum, New York: The Continuum Publishing Company, 1999.
- Brereton, Joel P. "Sacred Place". *Encyclopedia of Religion*. ed. Lindsay Jones. 12/7978-7986. Detroit vd.: Thomson Gale, 2. Basım, 2005.
- Cebe, Arzu. "Semavi Dinlerin Oluşturulduğu Kültürlerde Kudüs ve Kutsallık Kavramı". *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13 (2017), 370-384.

- Chazan, Robert. "Jerusalem as Christian Symbol during the First Crusade: Jewish Awareness and Response". *Jerusalem Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity, and Islam*. ed. Lee I. Levine. Continuum. New York: The Continuum Publishing Company, 1999.
- Constable, Giles. "Jerusalem and the Sign of the Cross". *Jerusalem Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity, and Islam*. ed. Lee I. Levine. Continuum, New York: The Continuum Publishing Company, 1999.
- Cyril, S. "The Catechetical Lectures of S. Cyril". *A Library of Fathers of the Holy Catholic Church*. Oxford: John Henry Parker, 1839.
- Demirkent, Işın. "Haçlılar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/525-546. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Eliade, Mircea. *Patterns in Comparative Religion*. çev. Rosemary Sheed. London, New York: Sheed and Ward Inc., 1958.
- Erbaş, Ali. "İslam Dışı Dinlerde Hac". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2002), 97-120.
- Erbaş, Ali. *Hıristiyan İbadetleri*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2003.
- Erikson, Mark Daryl. "Holy Land". *An Historical Encyclopedia of the Arab-Israeli Conflict*. ed. Bernard Reich. London: Aldwych Press, 1996.
- Eusebius. *Life of Constantine*. çev. Averil Cameron - Stuart G. Hall. Oxford: Clarendon Press, 1999.
- Eusebius. *The Theophania*. çev. Samuel Lee. Cambridge: Duncan and Malcolm, 1843.
- Eusebius. *Proof of the Gospel Being the Demonstratio Evangelica of Eusebius of Caesarea*. çev. W. J. Ferrar. London: Society for Promoting Christian Knowledge; New York: The Macmillian Company, 1920.
- Fairbanks, H. F. *A Visit to Europe and the Holy Land*. New York: The Catholic Publication Society Co., 1888.
- Firestone, Reuven. "Jerusalem: Jerusalem in Judaism, Christianity, and Islam". *Encyclopedia of Religion*. ed. Lindsay Jones. 7/4838-4841. Detroit vd.: Thomson Gale, 2. Basım, 2005.
- Fredriksen, Paula. "The Holy City in Christian Thought". *The City of the Great King*. ed. N. Rosovsky. Cambridge, Mass.: y.y., 1996.
- Geva, Hillel. "Jerusalem". *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*. ed. Ephraim Stern. Jerusalem: The Israel Exploration Society & Carta, 1993.

- Güç, Ahmet. "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı". *Dinler Tarihi Araştırmaları I*. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 1998.
- Güç, Ahmet. "Dinlerde Kible Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 1-30.
- Gül, Muammer. "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2001), 305-312.
- Harman, Ömer Faruk. "Hac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/382-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Harman, Ömer Faruk. "Kudüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Harman, Ömer Faruk. "İslamîyet ve Kudüs". *Milel ve Nihal: Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 16/1 (2019), 10-30.
- Hasanoğlu, Eldar. "Tanah'a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/24 (2015), 125-148.
- Haswell, J. H. Winn. *An Introduction to the Holy Land*. New York: St. Martin's Press, 1971.
- Hollis, Christopher - Brownrigg, Ronald. *Holy Places*. New York, Washington: Frederick A. Praeger, 1969.
- Kılıç, Sami - Satış, İhsan. "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları". *History Studies* 3/3 (2011), 225-244.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997.
- Koloğlu, Orhan. "Üç Dinin Kutsal Kenti Kudüs". *Popüler Tarih* 5 (2000), 56-65.
- Kort, Nora. "Palestinian Christians in Jerusalem". *The Ecumenical Review* 64/1 (2012), 36-42.
- Krey, August C. *The First Crusade*. Princeton: Princeton University Press, 1921.
- Kühnel, Bianca. *From the Earthly to the Heavenly Jerusalem*. Germany: Herder, 1987.
- Maraval, Pierre. "The Earliest Phase of Christian Pilgrimage in the Near East (before the 7th Century)". *Dumbarton Oaks Papers* 56 (2002), 63-74.
- Maundell, Henry. "A Journey From Aleppo to Jerusalem". *Early Travels in Palestine*. ed. Thomas Wright. London: George Woodfall and Sons, 1848.

- McConville, Gordon. "Jerusalem in the Old Testament". *Jerusalem Past and Present in the Purposes of God*. ed. P. W. L. Walker. Cambridge: Tyndale House, 1992.
- McMahon, A. L. "Holy Sepulchre". *The Catholic Encyclopedia*. ed. Charles G. Herbermann vd.. 7/425-427. New York: The Encyclopedia Press Inc., 1913.
- Mert, Rabia. "İslam Geleneği Açısından Kudüs". *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2017), 257-272.
- Morris, Colin. *The Sepulchre of Christ and the Medieval West*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005.
- Murphy-O'Connor, Jerome. *The Holy Land*. Oxford. New York: Oxford University Press, 2008.
- Öreñç, Aşır. "Kudüs ve Mescid-i Aksa'nın Faziletine Dair Hadisler ve Yorumu". *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 11/22 (2016), 133-150.
- Özmen, Süleyman. "Dinî ve Hukuki Perspektife Göre Geçmişten Günümüze Kudüs'ün Önemi". *Çukurova Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2018), 42-61.
- Parkes, James W. vd.. "Holy Places". *Encyclopaedia Judaica*. ed. Fred Skolnik. 9/499-503. Detroit vd.: Thomson Gale, Keter Publishing House, 2. Basım, 2007.
- Prior, Michael. "Christian Perspectives on Jerusalem". *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 3/1 (1999), 1-26.
- Pinches, T. G. "Pilgrimage". *Encyclopedia of Religion and Ethics*. ed. James Hastings. 10/10-13. New York: Charles Scribner's Sons, 1919.
- Rivières, F. Philpin De. *Holy Places: Their Sanctity and Authenticity*. London: R. Washbourne, 1874.
- Rossing, Daniel. "Jerusalem". *A Dictionary of Jewish-Christian Relations*. ed. Edward Kessler - Neil Wenborn. USA: Cambridge University Press, 2005.
- Sanders, E. P. "Jerusalem and its Temple in Early Christian Thought and Practice". *Jerusalem Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity, and Islam*. ed. Lee I. Levine. Continuum. New York: The Continuum Publishing Company, 1999.
- Satış, İhsan. "The Catholics and Organ Disagreements in the Church of the Holy Sepulchre". *Journal of History and Future* 2/3 (2016), 50-67.
- Silvas, Anna M. *Gregory of Nyssa: The Letters*. ed. J. Den Boeft vd.. Leiden. Boston: Brill, 2007.

- Şeker, Cihat. "Hıristiyanlıkta Yahudiliğe Tepki Olarak Gelişen Kutsallık Anlayışı". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2016), 42-65.
- Taylor, Joan E. *Christians and Holy Places*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Türkan, Ahmet. "Anahtarını İki Müslüman Ailenin Koruduğu Kilise: Kıyamet Kilisesi". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2013), 227-236.
- Walker, Peter. "Jerusalem in the Early Christian Centuries". *Jerusalem Past and Present in the Purposes of God*. ed. P. W. L. Walker. Cambridge: Tyndale House, 1992.
- Walker, Peter. "Jerusalem and the Church's Challenge". *Jerusalem Past and Present in the Purposes of God*. ed. P. W. L. Walker. Cambridge: Tyndale House, 1992.
- Werblowsky, R. J. Zwi. "The Meaning of Jerusalem to Jews, Christians and Muslims". *Jerusalem in the Mind of the Western World 1800-1948*. ed. Yehoshua Ben-Arieh - Moshe Davis. Connecticut, London: Praeger, 1997.
- Wilken, Robert L. "Early Christian Chiliasm, Jewish Messianism, and the Idea of the Holy Land". *The Harvard Theological Review* 79/1-3 (1986), 298-307.
- Wilson, C. W. *Golgotha and the Holy Sepulchre*. ed. C. M. Watson. London: The Committee of the Palestine Exploration Fund, 1906.